

УДК 811.111+81'373+81'367

Стрига Е.В.

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ВИДІЛЕННЯ ТЕМИ І РЕМИ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

У статті розглянуто лексичні засоби виділення теми і реми в українській та англійській мовах. Серед них є такі: заперечні займенники, заперечні частки, спеціальні питання, ввідно-модальні слова, аппроксиматори.

Ключові слова: *актуальне членування речення, тема, рема, лексичні засоби.*

Стрига Э.В. Лексические средства выделения темы и ремы в украинском и английском языках. *В статье рассмотрены способы выделения темы и ремы в украинском и английском языках. Среди них следующие: отрицательные местоимения, отрицательные частицы, вводно-модальные слова, аппроксиматоры.*

Ключевые слова: *актуальное членение предложения, тема, рема, лексические средства.*

Stryga E.V. Lexical means of Theme and Rheme definition in Ukrainian and English. *Lexical means of Theme and Rheme definition in Ukrainian and English are analyzed in the article. Among them are: negative pronouns, negative particles, special questions, parenthetic and modal words, approximators.*

Key words: *actual sentence division, theme, rheme, lexical means.*

Останнім часом комунікативний синтаксис стає найважливішою складовою частиною теоретичного курсу граматики, оскільки більшість явищ синтаксису може бути описано всебічно, якщо за відправну точку розгляду синтаксичних структур прийняти не традиційне членування на підмет і присудок, а членування на тему і рему. Це означає знаходження функціональної перспективи речення, розподіл елементів висловлювання за важливістю подачі інформації. Таке членування речення представляє собою членування на більш високому рівні, в порівнянні з синтаксичним рівнем, оскільки воно ґрунтується головним чином на смислових зв'язках або відносинах між частинами речення. В. Матезіус, як засновник теорії актуального членування речення, вказував, що крім синтаксичного членування, яке стосується побудови речення граматичними елементами, є інше членування, засноване на реальних зв'язках, з яких речення виникло як результат конкретної мовної ситуації. Механізм актуального членування є одним із спеціальних механізмів, що забезпечують усі аспекти комунікації. Одиницею, найбільш пристосованою і призначеною для комунікації, є речення. Включаючись у мовну послідовність, у текст, речення зазнає певних формальних та семантичних змін, набуває відповідну комунікативну семантику.

Актуальне членування речення – членування речення в контексті на вихідну частину повідомлення – тему (те, що надане) і на те, що стверджується про неї – рему (нове).

Членування виражається в реченні думки на предмет думки – мови і предикат думки – мови і двоплановий характер речення відзначалися ще представниками логічного (Ф. Буслаєв) і психологічного (Ф. Фортунатов,

О. Шахматов) напрямів у мовознавстві.

Засновником теорії актуального членування речення вважають А. Вейля, ідеї якого були розвинені В. Матезіусом, що запропонував і сам термін.

Згідно концепції В. Матезіуса, тема (основа) висловлення виражає те, що є в даній ситуації відомим або, принаймні, може бути легко зрозуміле і з чого виходить мовець, а рема (ядро) – те, що мовець повідомляє про основу висловлювання. Тема, на його думку, не повідомляє нової інформації, але є, головним чином, необхідним елементом зв'язку речення з контекстом. Положення В. Матезіуса про тему певною мірою хитке, оскільки тема і рема мають лише лексичне словесне значення, а інформація створюється їх динамічним поєднанням, усім реченням. Тема часто визначається змістом попереднього речення. Але в якості теми може виступати і не згаданий раніше денотат, а ремою може виявитися згаданий денотат, але вжитий предикативно – як те, що стверджується про тему.

Багато лінгвістів минулого відзначали, що формально-граматичне членування речення часто не відображає логічного (або психологічного) співвідношення його частин. Г. Пауль, наприклад, проводив розмежування між граматичними і психологічними підметом і присудком. Деякі вчені розрізняють третій член актуального членування – перехідний елемент (або сполучний член), який виражається дієслівним присудком (або дієслівною частиною присудка), що містить часові і модальні показники. Питання про три члени актуального членування речення є спірним. У цьому зв'язку можна відзначити наступне. Оскільки йдеться про змістовний бік речення, то дієслово, яке має лексичний зміст, не може отримувати кваліфікацію елемента, що перебуває поза тема-рема-тичним членуванням. Воно належить або темі, або ремі речення. Чисто зв'язкової функції у нього не може бути, оскільки тема-рема-тичне членування є членування змісту.

Актуальне членування речення досліджується з різних теоретичних позицій. Концепція про семантичну природу актуального членування речення (В. Матезіус, Я. Фірбас, Ф. Данеш) віддає пріоритет у визначенні теми і реми фактору популярності / невідомості, що іноді призводить до неоднозначного тлумаченням актуального членування конкретного речення в контексті. Концепція про синтаксичну природу актуального членування (К. Крушельницька) припускає ототожнення актуального членування з синтаксичними категоріями через вираження теми і реми за допомогою граматичних засобів мови (але іноді тільки контексту). Концепція про відповідність актуального членування структурі логічного судження (Л. Щерба, В. Виноградов, С. Бернштейн) отримала розвиток у теорії про логіко-граматичне членування речення. Сучасні лінгвістичні теорії відносять феномен актуального членування до мовлення і пов'язують його з теорією мовних актів.

У даний час у зв'язку з інтересом до функціонування мовних структур теорія комунікативної значущості елементів структури та елементів сенсу речення набула особливо широке визнання. Одночасно з цим з'явилися численні спроби уточнити основні поняття актуального членування речення

– тему і рему. Таким чином, тема повідомлення у реченні визначається як те, з чого виходить мовець, те, що йому відомо до початку комунікації. Визнається також, що тема не відповідає ні таксономічним класам слів (частин мови), ні функціонально-синтаксичним класам слів (членам речення). Розглядаючи питання про співвідношення різних членів речення з поняттями теми і реми, дослідники наводять переконливі кількісні дані про переважне тематичному статусі підмета. Усі інші члени речення можуть виступати майже в рівних пропорціях як і тема, і рема.

З лінгвістичної точки зору найбільший інтерес представляє зіставлення різних мовних засобів, якими може бути виражене співвідношення між основою і ядром повідомлення, і виявлення серед них найбільш характерних для цієї мови. Природно, для цілей граматичного опису найбільш інтерес представляють мовні засоби, за допомогою яких сигналізується тема-рематична організація речення. Інструменти ці різноманітні: інтонація, порядок слів, синтаксичні конструкції, лексичні засоби.

Таким чином, метою цієї статті постає розгляд лексичних засобів виділення теми та реми в англійській та українській мовах.

Лексичні особливості виділення теми і реми в англійській та українській мовах носять різноманітний характер. Розглянемо найбільш часто використовувані лексичні одиниці для реалізації тема-рематичної структури висловлювання. Досить поширеним лексичним засобом виділення тема-рематичної структури у висловлюванні в англійській мові можна назвати підсилювальне дієслово *do*. Розташовуючись перед присудком, підсилювальне дієслово *do* реалізує на ньому логічний наголос, тим самим виділяючи його. В українській мові еквівалента підсилювальному дієслову *do* немає.

I (T) did want to talk about Existentialism and the meaning of individualism (P).

Ще одним лексичним засобом виділення тема-рематичної структури висловлювання є заперечення. В англійській мові воно може бути виражене за допомогою частки *not*, заперечних префіксів *un -*, *dis -*, *in -*, *non -*, *il -*, *im -*, *ir -*, заперечного займенника *no* та заперечних займенників-іменників *nobody*, *nothing*, *none*. В англійському висловлюванні наголос падає безпосередньо на заперечну частку *not*, виділяючи при цьому не тільки простий, але і складений присудок. Хотілося б відзначити, що з заперечною часткою *not*, заперечення набагато сильніше, ніж при використанні у реченні заперечного префіксу. Адже частка *not* дає повне заперечення дії, а префікс – часткове. Займенники-іменники *nobody*, *nothing*, *none* завдяки своєму заперечному значенню завжди знаходяться під логічним наголосом і, тим самим, є ремою висловлювання.

You (T)'re not allowed to change the plan (P).

It (T)'s no wonder Michael Jordan retired (P).

Nobody's going to do (P) it (T).

The feel (T)'s just unforgettable (P).

В українській мові заперечення виражається за допомогою часток *не*, *ні*, *ані*, займенників *ніхто*, *ніщо*, *ніякий*, *нічий*, *ніскільки*, *нікотрий* і заперечних префіксів *не-*, *ні-*, *без-*, *ані-*, *зне-*, *обез-*, *недо-*, *а -* (*ан-*), *анти-*, *дис-*, *де -* (*дез -*), *ін -* (*ім-*, *іл-*, *ір*), *над-*, *поза -* [4, 198]. Заперечні частки служать

для заперечення змісту всього висловлювання або окремої його частини. В українській мові під наголосом стоїть дієслово у заперечній формі. У зв'язку з чим, найбільш виділеним членом речення і, відповідно, ремою висловлювання, стає присудок.

Я (Т) не читатиму (Р).

Він (Т) не дав нікому опустити руки (Р).

Цей жест (Т) нещірий (Р).

Як в англійській мові, так і в українській, спеціальне питання містить запит, спрямований на отримання інформації певної конкретної, предметної властивості.

Необхідна інформація пов'язана не з модально-предикативним планом речення, як у випадку загального питання, а з його лексико-семантичним змістом. Оскільки лексико-семантичний зміст дуже різноманітний, настільки ж різноманітні повинні бути сигнали запиту інформації, що орієнтують реципієнта на характер необхідної інформації. Роль таких сигналів виконують питальні займенникові слова: *what*, *which*, *when*, *how* і т.д. – в англійській мові і *хто*, *котре*, *коли*, *як* і т.д. – в українській. Вони зазвичай посідають у спеціальних питаннях початкове положення в реченні і тим самим відразу орієнтують реципієнта щодо характеру необхідної інформації [3]. Тобто вказують на те, якими саме “деталлями” події цікавиться респондент. Іншими словами, виділяють рему висловлювання.

How cold was (Р) that (Т)?

Хто сказає (Р) тобі (Т)?

Такі слова в українській мові як *можливо*, *співуче*, *здається нібито*, *неначе*, *мабуть* і *certainly*, *apparently*, *presumably*, *of course*, *in fact*, *indeed* та інші в англійській мові є ввідно-модальними словами і частками. Основна функція яких – вносити в значення речення різні додаткові суб'єктивно-модальні значення.

При всіх відмінностях у їх морфологічному та синтаксичному оформленні вони мають загальні ознаки: спільність синтаксичної функції (передають різні відтінки респондента до повідомлюваного, висловлюючи категорію суб'єктивної модальності) і спільність інтонаційного оформлення (вимовляються в прискореному темпі, з пониженням основного тону).

У сучасних філологічних дослідженнях відзначається зв'язок увідно-модальних слів і актуального членування речення (Є. Піменов, В. Бухарін та ін.). Про ввідно-модальні слова як додатковий засіб оформлення актуального членування речення говорять Л.Анісімова, О.Фенова, М.Прокопович та багато інших. Доречним постає висловлювання П. Адаманеца “чим менше індивідуалізований, більш загальний той чи інший компонент, тим більше його здатність об'єднуватися в комплексне ядро” [1, 38]. Адже втрачаючи семантичний зв'язок із вихідним словом, увідне слово граматикалізується і при актуальному членуванні речення завжди відноситься до “ядра”, тобто до реми висловлювання [2].

My heart (Т) is certainly beating faster and faster (Р).

У цьому авто почуваєшся так (Т), ніби сидиш у міланському еспресо барі (Р).

Для вираження свого наміру в англійській та українській мовах респондент у своєму висловлюванні нерідко використовує аппроксиматори – групу одиниць приблизною номінації, які допомагають респонденту уникати точного іменування об'єкта, ознаки відносини, а також факторів, що сприяють однозначній комунікації [4]. Аппроксиматори є показниками реми, оскільки вони уточнюють кількісну і якісну характеристику слова, до якого вони належать, тим самим, акцентуючи увагу на цьому слові, виділяючи його як рему висловлювання. До аппроксиматорів в українській мові можна віднести такі слова як: *майже, мало, багато, як правило, приблизно, біля, близько* та інші. В англійській мові: *about, many, much, as a rule, near* та ін.

It (T) turns a great many heads (P) as you drive along (T).

Тепер у нас (Т) не так і багато шансів довести справу до посадки (Р).

Завдяки своєму смисловою навантаженню ці лексичні засоби сприяють виділенню тема-рематичної структури висловлювання, залишаючи при цьому саму структуру висловлювання незмінною.

Для переважної більшості реалізованих речень засобом тема-рематичної організації речення є розподіл складу речення між підметом і присудком і, відповідно, винесення в позицію підмета того імені або іменної групи, якій надається статус теми. Так, при порівнянні засобів вираження актуального членування в українській і англійській мовах було виявлено, що якщо для української мови найбільш характерна позиція реми в кінці речення, то для англійської мови вираження реми здійснюється за допомогою певних конструкцій (клефтировані (розщеплені конструкції), артиклева детермінація, порядок слів, фразовий (логічний наголос), англійська конструкція “there be construction”), питальні займенникові слова. Ознаками теми вважають наявність указівних, присвійних, особових, заперечних займенників, означеного артикля, що передує згаданому, низьке контекстуально-семантичне навантаження. До ознак реми відносять неозначений артикль, наявність заперечення, високе контекстуально-семантичне навантаження, аппроксиматори.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адамец П. Порядок слов в современном русском языке / Пржемысл Адамец. – Прага: Academia, 1966. – 99 с.
2. Дука Л.И. Функции вводных слов в семантике предложения-высказывания / Л.И. Дука // Вісник Дніпропетровського університету. – Науковий журнал. – Серія: Мовознавство. – Вип. 14. – №11. – Т. 16. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2008. – С. 99–103.
3. Иванова И.П. Теоретическая грамматика современного английского языка : учебное пособие / Ирина Петровна Иванова. – М.: Высшая школа, 1981. – 285 с.
4. Паславська А.Й. Заперечення в українській та німецькій мовах: лінгводидактичний аспект / А.Й. Паславська // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2010. – Вип. 5. – С. 193–202.

Стаття надійшла до редакції 27.08.2014 р.